МИСТЕЦТВО

УДК [728.1.012:556]:008(520)

Ігор Антоненко
(Київ)

ВПЛИВ ЯПОНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ДИЗАЙНУ ЖИТЛОВИХ ОБ'ЄКТІВ БІЛЯ ВОДИ І НА ВОДІ В УКРАЇНІ

У статті порівнюються традиційні екологічні підходи при зведенні жител біля води і на воді в країнах Сходу і на території України.

Ключові слова: *стійкість культури, плавучі об'єкти, східний аспект, новації, збереження культурних традицій.*

The article compares traditional environmental approaches in the construction of dwellings near and on water in the countries of the East and on the territory of Ukraine.

Key words: *cultural sustainability, floating objects, eastern aspect, innovations, preservation of cultural traditions.*

Постановка проблеми. Перспективи розвитку і вдосконалення плавучих об'єктів в Україні багато в чому залежать від того, наскільки всебічно розглядається процес співіснування «традицій і новацій» в аспекті історичного формування цих об'єктів і впливу на цей процес інших культур. Якщо Західний напрямок цього процесу освоюється досить швидко, то Східний вплив в аспекті історичного формування плавучих об'єктів, їх дизайну та об'ємно-просторової структури, залишався за рамками детальних досліджень, так само як і сучасні прийоми збереження цими східними культурами (зокрема японської) своїх традицій і засвоєння нових. Однак саме їх розуміння може відкрити нові способи збереження стійкості культури, що стає в даний час все більш актуальною проблемою для України. В роботі досліджуються цей вплив і прийоми збереження культурних традицій на матеріалі історичного розвитку східних плавучих об'єктів, і зокрема Японії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурно-екологічні концепції дизайну розглядалися в матеріалах А.А. Алдашевої, В.І. Медведєва. Екологічний дизайн досліджували К.А. Кондратьєва і А.В. Уваров. Художньо-композиційні прийоми і методи організації штучного і природного середовища вивчалися в роботах М.В. Моїсеєнко. Серед зарубіжних вчених питаннями історії розвитку житла на воді від переобладнаних судів до використання новітніх технологій в проектуванні будинків і поселень на воді займалися M. KIoos, Y. De Korte, M. Gabon. Вивчення матеріалів, використовуваних при обробці плавучих будинків займалися H. Stopp, P. Strangfeld. Проектуванням об'єктів з включенням води в свою просторову структуру займаються такі архітектори і проектні бюро: Ж. Нувель, Ф. Гері, Т. Андо, З. Хадід, К. Кума, С. Калатрава, F. Macchia, «Karand Group», «Pitsou Kedem Architects»,«Paul de Ruiter Architects», «Abraham John ARCHITECTS», «Jonathan Segal FAIA», «Grosfeld van der Velde Architecten», «Craig Steely Architecture» і ін.

Завдання дослідження: визначення перспектив стилістичного розвитку і способів вдосконалення українських об'єктів біля води і на воді на основі порівняльного аналізу історичного розвитку східних культур (зокрема Японії) і дослідження їх впливу на українські культурні традиції.

Виклад основної частини дослідження. Екологічна і проектна культура житла на воді сходить до Єгипту, де будинки зводилися з урахуванням сезонного розливу Нілу, під час якого поселення брали вид невеликих островів, розташованих в воді. Тут формуються перші навички будівництва будинків, придатних для проживання на воді, планувальні особливості житлового простору і характерні ознаки відповідності екстер'єру та інтер'єру будівель міфологічної культурної традиції. В Єгипті склалося ставлення до річки, як до уособлення

безкінечності, що свідчить про найважливішу роль водних артерій у формуванні культурного ландшафту зазначеного регіону. Цей досвід трансформувався через численні покоління і знаходив своєрідне відображення в інших проектних культурах. Вимоги, які висувалися до житла біля води, були безпека проживання та естетичне відповідність його художньої образності релігійно-культурним традиціям народу. Стародавній Схід відрізнявся великою кількістю етносів і контрастністю культур, традиції зведення осель біля води істотно відрізнялися одне від одного, але простежувалися і типові риси для багатьох зі сформованих культур. В якості найбільш знаменних можна розглядати житла річкових цивілізацій – межиріччя Тигру і Євфрату, Інду і Гангу, Хуанхе і Янцзи. Необхідність селитися уздовж річок сприяла освоєнню людьми болотистих затоплюваних земель з непрохідними лісами, що стоять у воді. Прикладами є «маадани» або «болотні араби», що проживають в плавучих селах в долинах річок Тигр і Євфрат. Їх традиційні споруди характеризуються застосуванням очерету в виготовленні як насипних островів, так і самих жител (конструктивний каркас і декоративне оформлення). Або місто Мітхо, розташоване в дельті річки Меконг у В'єтнамі, та ін.

Так само у річок виникала і слов'янська цивілізація. Відомо, що річки у слов'ян славилися, що їм співалася слава («Швидким річках слава до моря») [1]. Тому і Дніпро вони називали Славута, а багатьом іншим річкам давали назву Слави [2]. Дніпро, як найбільшу річку, шанували давні найбільше і вважали його божеством. Серед язичницьких богів, до яких звертається в своєму плачі Ярославна («Слово о полку Ігоревім») крім тресвітлого сонця, вітру Стрибога, названий ще й Дніпро-Славутич [1]. Звеличення Дніпра-Славути засвідчено і в українських народних думах, в історичних піснях, наприклад в думі «Самійло Кішка» та ін. [3]. Дніпро називався Славута, тому що вважався в минулому сином Слави, Великої богині слов'ян, а відповідно і інші річки та озера в слов'янській країні отримали назви від її імені. Таких назв найбільше знаходилося за течією Дніпра. Саме тут, між Середнім Дніпром і басейном Вісли (в районі найбільшого скупчення річкових назв на «слав») вже в середині I тис. н. е. мешкали слов'яни. Ймовірно і праслов'яни, археологічні матеріали в основному визначають територію лісостепової Правобережної України в межиріччі Дністер – Дніпро, басейнів Прип'яті, Десни і верхів'їв Західного Бугу [4]. Звідси в VI – VIII ст. слов'янське плем'я північ (сіверяни) відправляється до іншої великої річки Дунай і поселяється на Балканах в Добруджі, про що розповідає візантійський історик Феофан [5]. Ці та інші слов'янські племена, які прийшли від Славути на Дунай, оселилися в басейні його найбільшого припливу, і річку цю назвали своїм слов'янським ім'ям – Славою (згадується так арабськими письменниками X – XI ст.) [6].

На приморських територіях Сходу також активно формувалися житла, в основному пальові. Прикладом можуть служити села Лаосу, Таїланду, деяких місцевостей Бірми і Малакки і ін. Як правило, вони складаються з одноповерхових будівель, розташованих на палях на мілководній частині моря. Серед різних типів форм і конструкцій пальових жител поширений пальово-каркасний тип, де палі, виконуючи функцію фундаменту, одночасно служать каркасом для стін будинку. Будівлі виконані з натуральних традиційних матеріалів, дерева, бамбука і очерету, і складаються з одного або декількох приміщень і відкритої веранди, яка служить місцем для рибного лову і для швартування судна. В умовах різноманіття жител функціональні і естетичні коди культури відіграють важливу роль в самоорганізації побуту на матеріальному, ментальному і духовному рівнях. Це вимагає ретельного обліку в дизайнерському моделюванні зовнішніх і внутрішніх просторів житла на воді, оскільки загальним для всіх племен і народів Азії є повага до предків і відданість традиціям національно-родового устрою.

Згадки про перші пальові будівлі у води на території України відходять до IX – XVII ст. Конструкції будинків і фортифікаційних споруд, в тому числі понтонних переправ, представляли собою пальовий або пальово-каркасний тип. Каркас житлових і господарських будівель складався з круглого або обтесаних брусу, стіни могли бути зроблені з дощок, тину

і штукатурки. В якості покриття даху використовувалася покрівельна дранка або гонт – матеріал у вигляді пластин з деревини, або обмазані глиною очерет або солома [7].

Принципи організації зовнішнього та внутрішнього простору споруд у води були закладені стародавніми японськими архітекторами в синтоїстському святилище Ісе (затока Ісе на півдні острова Хонсю). Тут зародилося почуття пропорцій, правила використання натуральних матеріалів, гармонізація архітектури з природним середовищем. Характерна для синтоїстських храмів система стовпів, які піднімають будівлю над землею, цілком спиралася на древню практику будівництва пальових жител. Храм збудований з високо коштовної породи японського кипариса – Хино-ки, що має жовтий колір. Дерево як матеріал зумовило деякі специфічні риси подальшої японської архітектури, як конструктивні, так і чисто художні. Художня концепція храму Ісе визначалася вимогою логічної виправданості, ясності і природності, тобто тієї високою формою простоти, яка в архітектурі зазвичай передбачає і високий естетичний зміст [15].

1) 2) 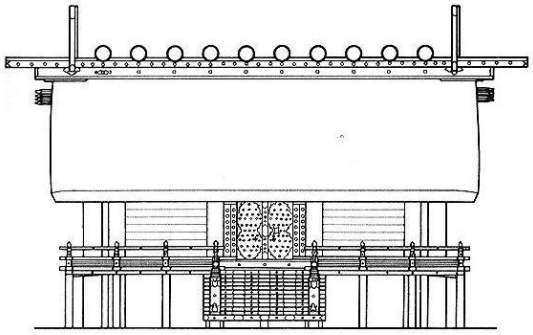 3)

Рис.1. 1), 2) Святилище храмового ансамблю Ісе. Початок 1 тис. Вид з північного заходу і головний фасад; 3) «Золотий павільйон» храму Рокуопдзі в Кіото; 1394-1427 рр. [15, 16]

Гармонізації ансамблю з природним середовищем сприяли прийоми, які зараз називають принципами каркасні, модульності, стандартизації і трансформації, які в подальшому застосовувалися наприклад в архітектурі Золотого і Срібного павільйонів Гинкакудзи, розташованих поблизу Хейан, що отримав назву Кіото (кінець XIV ст.). Перший поверх Срібного павільйону не мав відкритої веранди, яка в Золотому павільйоні була проміжною ланкою між інтер'єром і навколишнім простором. Завдяки особливому пристрою стіни могли бути широко розсунуті, і тоді внутрішній простір ставав очевидним продовженням навколишнього його саду. Таке об'єднання інтер'єру з навколишнім простором стало однією з головних рис японської архітектури наступних часів, і також в сучасний період цей прийом став використовуватися при формуванні архітектури середовищних житлових плавучих об'єктів [15].

Розчинення архітектури культових споруд і житла в природному середовищу було також характерно для територій, де зараз розташована Україна. На цих землях, насамперед, забудовувалися схили річок. У традиційної слов'янської практиці будівництва споруди розміщувалися в природному оточенні вільно. Будинки не ставилися рядами, вулиці не прокладалися паралельно один одному. Населення традиційно проживало переважно поза містом, в окремих будинках, які знаходилися серед садів, оточені луговими або степовими просторами. Типове сільське поселення, що примикає до водоймища, представляло собою скупчення житлових будинків, в стороні від неї на береговій лінії і в зонах затоплення розташовувалися господарські будівлі на палях, поглиблених в грунт. Пальово-зрубовий тип являє собою комплекс двох конструктивних систем, які суміщають в собі традиційний підхід (дерев'яний зруб) і основу, що відповідає особливостям ландшафту (палі). Відомі також каркасні будинки на палях, конструкція яких, як і зрубів, дійшла до наших днів майже без змін. Що стосується безпосередньо житлової споруди, то основним типом традиційного житла всюди в Україні була хата, яка належить за міжнародною класифікацією до так званого «Breithhausbau» (широкий сільський житловий будинок) [8].

У кожному ландшафті формувалися власні моделі жител у води. Для спорудження використовувалися підручні матеріали. Тому в лісових районах зводили будинки з дерева, в

лісостепу – із глини, соломи і дерева, а в степу – з глини і каменю. В Україні використовували два типи конструкції стін: зрубний (Полісся і Карпати) і каркасний (лісостепова смуга). Основою зрубних споруд були стіни з горизонтальних колод, брусів і напівкруглих колод, з'єднаних по кутах зарубками. Стіни каркасних споруд складалися з стовпів (стояків, сох), які закопувались в землю або вставляли в нижній зрубовий вінець (підвалини). Каркас заповнювали дошками, напівкруглими колодами, хмизом, очеретом, а також глино-солом'яною сумішшю (такий будинок називався «хата на замітці») [8]. Еволюція становлення будівництва житла у води була спрямована на: удосконалення технології створення пальових будівель; ускладнення планувальних структур житла; виражений фактор соціалізації поселень на воді; тенденцію перенесення досвіду пальового будівництва на сушу з метою заселення складних болотистих грунтів; розробку альтернативних типів несучих конструкцій; укрупнення водних поселень і утворення житлових поселень у води і на воді. Дизайн житла на воді, його фізичні, естетичні, конструктивні і функціональні особливості були тісно пов'язані з культурним ландшафтом етносу [9].

Тісне зіткнення людей з природою відбувалося завдяки відсутності надмірної концентрації населення на великих земельних ділянках [10]. Споруду прагнули розташувати на пагорбі, або там, де вранці не буває роси. Домінантними спорудами в поселеннях (крім церков) були водяні млини, навколо яких групувалися житлові споруди. Найбільша кількість водяних млинів на території України було і збереглося до наших днів на річках Південний Буг та Рось (і на їх притоках) – повноводних річках, що протікають в межах Українського кристалічного щита – це бурхливі водні потоки зі значними перепадами висот.

Рис. 2. (зліва направо): Селезівка (Овруцький район, Житомирська область), річка Болотниця; Піківець (Уманський район, Черкаська область), річка Уманка; Вилкове (Кілійський район, Одеська область) [11]

Всупереч природної історичної тенденції, українське антропогенне середовище стало формуватися за допомогою регулярного геометричного плану (вплив європейського середньовіччя, пізніше Російської імперії). На рубежі XVIII – XIX ст. по нейтральній геометричній схемою було перекроєне більшість міст України [10]. У поселеннях у води були замінені інфраструктурні домінанти – місця водяних млинів (пізніше в багатьох місцях і храмів) зайняли пристані – модульні споруди на палях або плавучих платформах. На початку XX століття в Україні, історично аграрній державі, стали відмовлятися від домінуючої форми розселення – односімейного садибного будівництва (в Японії такий тип розселення є панівним до сих пор). Японія в цей період і до 50-х рр. залишалася переважно сільською країною, і на відміну від України (де традиційне історичне житло можна побачити лише в етнографічних комплексах) японські села вдалося зберегти в первозданному вигляді. Сільські жителі не були вигнані, вони продовжили вести звичний спосіб життя, займатися господарством, доглядати за спорудами і приймати гостей [12].

Рис. 3. (зліва направо): Загальний вигляд сільського будинку поблизу Іокагама, кінець XVI ст.; чайний павільйон в Кацура поблизу Кіото, кінець XVI ст.; вид з чайного будиночка «Милування місяцем» на озеро і чайний будиночок «Сосни і лютні», вілла Кацура, XVII ст., Кіото [14]

Переважна частина сучасної забудови Японії виконана з дерева (за винятком центральних районів мегаполісів). Цікава конструктивна стійко-балочна система японської дерев'яної архітектури: вона дозволяє спорудам добре вентилюватися і ефективно протидіяти землетрусам і вітрам, а в разі руйнування не загрожує мешканцям загибеллю. Зрубова система японських складів, сконструйованих на основі брусів трикутного перетину, за рахунок температурної рухливості елементів зрубу дозволяє влітку захищати продукти і речі від вологи (шляхом розширення брусів), і вентилювати їх взимку (бруси звужуються і утворюються щілини) [12]. Японці (як і стародавні слов'яни) здавна вважали дерева божествами, що мають душу. І сьогодні в імператорському синтоїстському святилищі Ісе зберігся старовинний ритуал вирубки священної криптомерии для спорудження нового святилища, під час якого священики висловлюють подяку душі дерева і просять її оберігати майбутню споруду [12]. З таким же благоговінням ставилися до дерев і слов'яни, які вважали певні дерева священними. Тільки Україна і Японія виділяють особливе місце в своїх культурах вишні (сакурі), як символу. І ще в одному культурному аспекті спостерігається схожість між націями – поруч з житлом на ділянці часто висаджувати мальви і космеи (остання вважається типово японським квіткою) [13]. Максимальна відкритість і включення навколишнього середовища у внутрішній простір будівлі були характерними рисами як української оселі, так і японського будинку.

У новітній японській архітектурі плавучі об'єкти з'явилися в 1960-і роки (роботи архітекторів Кензо Танге, Кійонорі Кікутаке і Кісі Курокава). Висунута «метаболізмом» концепція динамічної архітектури, здатної до трансформації, виступала за розумне використання простору суші і води, прагнула до використання нових технологічних можливостей, до модульності і до варіабельності. Але навіть сьогодні, незважаючи на явну інтернаціональність японської архітектури, її локальна самобутність є очевидною, як ніколи.

Рис. 4. (зліва направо): приватна резиденція «Water cherry house», 2012 р.; інтер'єри вілли «Water / Glass», 1995 р.; арх. Кенго Кума [17]

Особливістю художньої мови в японських архітектурних течіях була відкритість структур. Злиття об'єкта з навколишнім середовищем стало одним з тих принципів, який використовувався в проектуванні японських надводних об'єктів. Це досягалося за рахунок інтеграції природних і штучних просторів за допомогою планувальних, композиційних і декоративних засобів. У дизайні поєднувалися національні традиції з вільним проектуванням постмодернізму. Прикладом подібних об'єктів можуть виступити вілли «Water / Glass»,

«Lotus», «Water cherry house», створені архітектором Кенго Кумою, характерними творчими особливостями якого завжди були прагнення до взаємопроникнення середовищ, увага до властивостей і можливостей матеріалів, а також до деталей і якості їх виконання. На стику століть подальше зведення осель на воді пов'язано з періодом екологічного переосмислення. Суспільство стало прагнути існувати не за рахунок природи, а в згоді з нею. Йшлося про повернення житлу того психологічного комфорту, в якому високі техніко-ергономічні характеристики побутового обладнання з'єднуються з унікальною етно-екологічною семантикою і естетикою культурного ландшафту. На Сході, де простежується консервативне ставлення до змін в системі культурних цінностей, ці етнічні тенденції особливо яскраво виражалися. Створювалися гармонійні живій природі форми і відкриті просторові структури, здатні до трансформації. Подібна методологія середовищного дизайну, спрямована на співпрацю з навколишнім (водної) простором, продовжила своє поширення і в даний час.

Сучасна плеяда архітекторів і дизайнерів Японії різноманітна (С. Фудзімото, К. Седзіма і Р. Нісідзава (SANAA), Т. Іто, Ш. Бан та ін.), але щось спільне все ж можна виділити – це консерватизм і вірність традиціям. Хоча це покоління, як ніхто, схильне експериментувати, але навіть найсміливіші форми створюються для людини і з урахуванням навколишнього ландшафту, в який вбудовуються ці форми. Молоді дизайнери воліють працювати з залізобетоном, склом і пластиком, з матеріалами, які дозволяють їм втілювати найнесподіваніші конструктивні задуми. Однак активно застосовуються і звичні для Японії матеріали. Наприклад, папір, один з найбільш традиційних матеріалів японської культури. Архітектор Шигеру Бан в результаті експериментів перетворив його в новий екологічний і дешевий матеріал, розробивши фактично унікальну будівельну технологію. За значущістю для японської культури папір перевершує тільки дерево. Той же Кенго Кума є одним з провідних майстрів по роботі з деревом. Або архітектор Тайра Нісідзава, що створює складні інженерні конструкції У той же час він не боїться звертатися до найпростіших форм, приховуючи конструкції і виводячи на перший план естетичні якості дерева. Нісідзава якось зауважив, що завдання сучасної архітектури не в створенні нових форм або конструкцій, але в створенні нових гармонійних взаємин між будівлею, людиною і навколишнім середовищем [17].

Японія з давніх-давен виробила унікальні прийоми запозичення і використовувала їх для чергового витка власного історичного розвитку. Для підтримки стійкості цього розвитку їй необхідно постійно створювати і сприймати все нове. При втраті своєї актуальності, вона стрімко видозмінюється до нових реалій сучасності. Факт отримання нового забезпечує стійкість власної культури і існуючих в ній традицій. Японський досвід може стати «підказкою» для України, яка, вивчаючи східний досвід і відчуваючи на собі вплив новітніх технологій, зможе народжувати твори дизайну та архітектури, близькі їй за духом, вбудовуючи свіжі ідеї у власну, глибинну логіку, засновану на своїх унікальних культурних традиціях .

Висновки. Розвиток берегового житла в Україні від початку перебував під впливом східної проектної культури. Згадки про перші пальові споруди біля води на території України відходять до IX – XVII ст. Споруди розміщувалися в природному оточенні вільно, відповідно до умов ландшафту. Приблизно такий же тип будівель в подальшому формувався і на приморських територіях Сходу. З певного моменту під впливом західних середньовічних тенденцій антропогенне середовище стало організовуватися за допомогою регулярного геометричного плану. Відповідно структура берегових поселень змінилася. Домінантами в поселеннях біля води стають типові пристані на палях або на плавучих платформах. Аграрна Україна відмовляється від односімейної садибної форми розселення і поступово втрачає унікальний вигляд берегових поселень. Але таким країнам, як Японія, вдалося зберегти свою культурну спадщину в первозданному вигляді. У ставленні до навколишнього середовища полягає відмінність між країнами. Але в самих природних середовищах, в прагненні запровадити ці середовища всередину житла, в його інтер'єр – спостерігаються подібні риси. Подібність і в тому, що обидві країни були переважно аграрними; в XX столітті обидві вони

зазнали стрімкої урбанізації; і в тій, і в іншій країні в будівництві традиційно використовувалася стійко-балочна система; будівельним матеріалом було дерево, до якого ставилися з благоговінням і той, і інший народи. Японський досвід може стати «підказкою» для України, яка, вивчаючи східний досвід і відчуваючи на собі вплив новітніх технологій, зможе створювати власні твори дизайну та архітектури, засновані на своїх унікальних культурних традиціях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Потебня А. А. Слово о полку Игореве. Текст и примечания. 2-е изд. – Харьков, 1914 – С. 140
2. Шафарик П. И. Славянские древности (пер. с чешского О. Бодянского). Часть историческая. – М. 1848 – Т. 2. – Кн. 1 – С. 64
3. Українські народні думи та історичні пісні. – К. 1955. – С. 46
4. Варан В. Д. Етнокультурні пронеси у межиріччі Дніпра і Вісли в першій половині I тис. н. е. у світлі археологічних досліджень // УІЖ. – 1970. – № 10. – С. 44 – 52.
5. Чичуров И. С. Византийские исторические сочинения «Хронография» Феофана. «Бревиарий» Никифора. – М. 1980. – С. 62
6. Известия Ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. – СПб. 1878. – С. 28 – 29
7. Лукьянченко В. И. Городни – оборонные стены Киева IX-XIII вв. Часть первая. Земляные валы. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://mics.org.ua/wp-content/uploads/2016/01/08.pdf
8. Данилюк А. Г. Українська хата / А. Г. Данилюк. – К.: Наук. думка, 1991. – 110 с.
9. Шумская О. Р. Принципы формообразования жилья на воде: историко-культурный и экологический подходы: диссертация ... кандидата: 17.00.06 / Шумская О.Р.; [Место защиты: Московский государственный художественно-промышленный университет им.С.Г.Строганова]. – М., 2015. – 227 с.
10. Дида І.А. Екологічні основи традиційної української архітектури: Монографія. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 106, 122-123, 214, 275-284,302-318.
11. Топ-10 Україна Інкогніта. Водяні млини. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ukrainaincognita.com/ru/pamyatky/gospodarska-arkhitektura/top-10-vodyani-mlyny
12. Шевцова Г.В. Історія японської архітектури і мистецтва. Навчальний посібник. Видавництво «Грані – Т», 2011. – С. 16-17.
13. Шевцова Г.В. Грані світу. Україна – Японія: дерев'яна архітектура. Київ. Видавництво «Грані – Т», 2009. С. 49,55,89,123,129.
14. Денике Б.П. Япония / Б.П. Денике. Под общей редакцией И. Маца. – М.: Издательство Всесоюзной академии архитектуры, 1935. – 114 с.
15. Всеобщая история искусств. Том второй. Искусство Средних веков. Книга вторая / Под общей редакцией Б. В. Веймарна и Ю. Д. Колпинского. – 1961. – 946, LXXIX с., ил.
16. Святилище Исе. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://kannelura.info/?p=6477
17. Феномен современной японской архитектуры. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://rdh.ru/interni/26788-v-chem-sekret-uspekha-sovremennoy-yaponskoy-arkhitektury/